

משטרים טוטליטאריים – קומוניזם ופשיזם

הזעזועים החברתיים והתרבותיים שלאחר מלחמת העולם הראשונה הביאו לעלייתם של משטרים טוטליטאריים באירופה. משטרים אלו נקטו בשלטון יחיד, התנגדו לדמוקרטיה והגבילו את חירויות האדם והאזרח. למרות הדמיון בשיטות הפעולה של המשטרים השונים, הרקע האידיאולוגי שלהם היה שונה ולעיתים אפילו מנוגד. נסקור את האידיאולוגיות הקומוניסטית והפשיסטית (האידיאולוגיה הנאצית תידון בנפרד), ונלמד מדוע וכיצד יישומן של האידיאולוגיות הללו הוביל ליצירת משטרים טוטליטאריים.

קומוניזם (שיתופיות) – שיטה חברתית-כלכלית שדוגלת בביטול המעמדות הכלכליים על ידי חלוקה שוויונית של הנכסים והתוצרת לכל אדם לפי צרכיו, ויחד עם זאת דורשת מכל אדם לפעול לטובת החברה כפי יכולתו. תפיסה זו התפתחה באירופה, החל ממחצית המאה הי"ט, בתגובה לעוני המחפיר שממנו סבלו המוני פועלים שהיו נתונים במקרים רבים לשרירות ליבם של בעלי המפעלים. ההבטחה לחברה חדשה ומתוקנת סחפה המוני אנשים ברחבי אירופה, ובמיוחד בארצות שבהם הייתה מצוקה כלכלית חמורה. מלחמת העולם הראשונה דרדרה את רוסיה למשבר חמור עקב מיליוני ההרוגים וההוצאות הכלכליות האדירות, כאשר מנגד משפחת הצאר המשיכה לנהל אורח חיים ראוותני. ב-25 באוקטובר 1917 השתלטו הקומוניסטים בראשות ולדימיר איליץ' לנין (1870-1924) על מוסדות הממשלה, בתחילה ללא אלימות, אבל בתוך זמן קצר הידרדרה רוסיה למלחמת אזרחים אלימה ועקובה מדם שנמשכה עד 1921. בסיום המלחמה התייצב השלטון הקומוניסטי, ונוסדה 'ברית המועצות'. לנין וממשיכיו פנו ליישום האידיאולוגיה הקומוניסטית.

המאפיינים של המשטר הקומוניסטי:

- פיקוח על הכלכלה** – הגשמת הסיסמא: כל אדם יעבוד כפי יכולתו ויקבל תמורה על פי צרכיו, חייבה יצירת משק ריכוזי שיוכל לווסת את חלוקת העבודה והמשאבים בהתאם לצרכי החברה מצד אחד, ובהתאם ליכולות של הפרטים השונים מצד שני. במסגרת זו כל הרכוש הפרטי הולאם [=נעשה לרכוש המדינה] ויושמו תכניות חומש [=תכנית לחמש שנים] שפירוט את היעדים הכלכליים של המדינה.
- מפלגה אחת** – נאסרה כל התארגנות פוליטית למעט המפלגה הקומוניסטית וכל מערכות השלטון (בתי משפט, משטרה, צבא) הוכפפו למפלגה זו.
- דיכוי חירויות הפרט** – הוקמה משטרה חשאית שקטעה באיבה כל מחשבה שנתפסה של התנגדות לשלטון. חופש הביטוי בוטל לחלוטין. התקשורת הציבורית הייתה נתונה בידי השלטון הקומוניסטי ושמשה שופר תעמולה.
- שלטון יחיד** – מנהיגי הקומוניזם דרשו נאמנות מוחלטת לעקרונות הקומוניסטיים. יוסף סטאלין (1878-1953) שעלה לשלטון אחרי לנין היה אדם תאב כוח שקיים שלטון יחיד בלתי מוגבל וחסל את יריביו הפוליטיים. שלטון היחיד של סטאלין הידרדר במהירות לשלטון טרור, שבו כל מי שנחשד בפשעים נגד המדינה והעם הושלך למחנות עבודה בסיביר. בפקודתו נרצחו למעלה מ-10 מיליון בני אדם. במקביל הוא הפעיל מערכת תעמולה שבמרכזה פולחן אישיות, שבה תואר כ'שמש העמים', וכמי שאינו טועה לעולם.

המשטר הקומוניסטי והיהודים:

לנין וסטאלין לא היו מוכנים להכיר בזכותם של היהודים להגדרה עצמית או לאוטונומיה תרבותית. הם כפו על היהודים התבוללות תרבותית (אסימילציה). הוקמו סקציות (מחלקות) יהודיות בתוך המפלגה הקומוניסטית שנועדו בשם 'יבסקציה'¹ והם חיסלו את מוסדות הקהילה היהודית, אסרו על הפצתם של ספרי קודש ואסרו על חינוך דתי. היבסקציה פעלה לטיפול תרבות יהודית חילונית בעזרת האידיש. החל מסע רדיפות נגד פעילים ציוניים והם הושלכו לכלא או נשלחו למחנות עבודה בסיביר. למרות זאת נמשכה פעילות ציונית במחתרת.

פשיזם – מקור המילה בלטינית שפירושה 'אגודה' של זרדים העוטפים גרזן. 'אגודה' זו נישאה ביד משרתיהם של בעלי הסמכות ברומא העתיקה וביטאה את עוצמתם. זהו דגם נוסף של משטר טוטליטארי. המושג נטבע על ידי בניטו מוסוליני שהיה ראש ממשלת איטליה בשנים 1922-1943.

האידיאולוגיה הפשיסטית גורסת שכוחה של המדינה נמצא באחדותה. בניגוד לקומוניזם שדרש אחדות והתגייסות על מנת לספק את צרכי הפרט, באידיאולוגיה הפשיסטית האומה או המדינה עומדות מעל הפרט. האדם הפרטי מממש את עצמו רק דרך היותו משרתה של המדינה.

המאפיינים של המשטר הפשיסטי:

המנהיג – ערכיה של האומה באים לידי ביטוי מיטבי במנהיג האומה. כיוון שהמנהיג, ורק הוא, מבין את רוח האומה הוא מורס מעם והוא שמעצב את האומה ומוסדותיה ללא שום ערעור.

האליטיזם – הפשיזם מיישם את אי השוויון על ידי חלוקת האומה לבני הקבוצה האליטיסטית - המנהיגים שלהם יש חלק בשלטון ולמונהגים שצריכים לציית להם.

דיכוי חירויות הפרט – כיוון שתמצית הפשיזם היא אחדותה של האומה או המדינה כעומדת מעל הפרטים והמדינה היא ערך עליון, אין במדינה הפשיסטית מקום ליצירה חופשית או לחופש ביטוי ומחשבה. מתבטל ערכם של הפרטים במדינה.

שבח המלחמה והאלימות - שיאה של המסירות למדינה הוא בהקרבת החיים במלחמה נגד לאומים אחרים, ומכאן שהפשיזם מקדם עימותים לאומיים שבהם יכולה האומה לרכוש לעצמה תהילה ותפארת.

לאומנות – בין הלאומים מתקיים מאבק שבו הפרטים צריכים להיאבק על הישרדותם באמצעות המסירות למדינה.

הפשיזם בעולם – מדינות אחדות באירופה (איטליה, ספרד, רומניה ועוד) וכן מדינות נוספות בעולם אמצו דגמים פשיסטיים במידה כזו או אחרת מתוך רצון להדגיש את חשיבותן ועוצמתן הלאומית וכפתרון למשברים חברתיים. בשנות ה-40 שיתפו מפלגות פשיסטיות פעולה עם המשטר הנאצי, כמו בהונגריה ורומניה.

סיכום – האידיאולוגיות הקומוניסטית והפשיסטית דגלו בפיתרון מהפכני וטוטאלי של העוולות החברתיות והפגיעה בזהות הלאומית. כדי להגשים את הרעיונות המהפכניים בצורה מהירה וכוללת הוקמו משטרים טוטליטאריים שכפו את האידיאולוגיות – הקומוניזם והפשיזם - באמצעות תעמולה, חינוך וטרור. לאחר כיבוש

¹ פעלו עד 1930

איטליה על ידי בעלות-הברית בשנת 1944 הגיעה לסופו המשטר הפשיסטי באיטליה. המשטר הקומוניסטי
בברית-המועצות קרס לאחר פירוקה של ברית-המועצות בשנים 1990-1991.